

Dopis č. 11

Praha, 21. 4. 1977

Milý příteli,

připomínáš jeden můj rezervovaný výrok o demokratických principech a tážeš se, jaké výhrady vůči demokracii tedy mám a co bych doporučoval místo ní. To ovšem je založeno na nepochopení a nedorozumění. Demokracie má prostě své meze; za těmito hranicemi je nevhodná, nefunkční a také nefungující nebo špatně fungující. Demokracie je určitá politická metoda; žádná metoda se však nehodí na všechno. Univerzální metody se obvykle nehodí k ničemu a jsou na nic. Nicméně několik poznámek přece jenom k tomuto problému učiním.

Demokracie je především v některém ohledu zranitelnější než jiné politické systémy. Kdyby její principy měly v politickém životě platit bez výjimek, pak by obvykle nedovedla přežít ani několik let. Jako každý politický systém má i demokracie své nedostatky; především praktické nedostatky, vyplývající ze stavu společnosti, z vlastností lidí, z nedostatku vzdělanosti nebo nedostatku odvahy, velmi často ovšem také nedostatky, které tkví v samotných společenských strukturách určitého typu a v určitých společenských procesech, které mohou i nejlepší principy vyprázdnit, učinit pouhou formalitou atd. A tyto nedostatky, i když třeba vůbec nemusejí vyplývat z podstaty demokratického politického zřízení, nýbrž mají jiné zdroje, se pochopitelně stávají předmětem kritiky ze strany oponentů demokracie. Ti však mohou vycházet nejen z demokratických principů, takže jejich kritiky jsou zaměřeny vůči konkrétní podobě té či oné formy demokracie, ale mohou být více nebo méně vyhraněně protidemokratické. Jestliže se právo svobodného projevu protidemokratického smýšlení, právo shromažďování pro antidemokraty apod. respektuje bez jakýchkoliv omezení, pak si demokracie podkopává půdu pod nohama, řeže si větev, na níž sedí. Žel, omezení svobody projevu, tisku, shromažďování atd. může být někdy zdůvodňováno tak, že jde o přímý útok na podstatu demokracie, ačkoliv to vůbec není pravda. Je to naprosto stejné, jako když se u nás kritizují a dokonce odsuzují soudně lidé pro to, že ohrožují základy společnosti, že podvracejí socialismus v zemi, ačkoliv chtějí jen její obrodu. Ve Spojených státech v nejhorsích dobách studenoválečnické nálady byli lidé po tisících zbavováni svých funkcí a nejrůznějšími způsoby difamováni a pronásledováni v hysterické kampani proti tzv. neamerickému smýšlení a chování. Přestože však toto nebezpečí zneužití hrozí, každá demokracie se opravdu musí bránit proti tomu, aby jejích struktur nezneužily skupiny antidemokratické, které usilují o její skutečné podvrácení a likvidování. A aby se nebezpečí zneužití patřičně snížilo, je třeba se v zákonech vyjadřovat co nejpregnantněji a nejkonkrétněji, ne ve všeobecných frázích, které se gumově mohou natahovat takřka všemi směry. Takové zákony mohou znít maximálně demokraticky a mohou být vykládány maximálně antidemokraticky, diktátorsky až teroristicky.

Kromě toho však existují oblasti a roviny společenského života, pro něž se demokratické principy vůbec nehodí anebo jen na některé jejich formální či procedurální záležitosti. Tak kupříkladu v diskusi o povaze dědičnosti nebo o estetických hodnotách spisovatelského nebo malínského díla či o technických přednostech a nedostacích navrhovaného projektu nerozhoduje počet hlasů pro a proti, nýbrž kompetence. Samozřejmě je román určen především čtenářům a může se stát, že se jim kniha nelíbí, že ji nekupují a že zůstane v knihkupectvích na skladě, i když odborná kritika dílo pochválí. Na druhé straně může mít

knihy obrovský úspěch a stát se bestsellerem, aniž by umělecky byla něčím mimořádným. Zkrátka úspěšnost či neúspěšnost knihy na knihkupeckém trhu nevypovídá jen o kvalitě knihy, ale také o kvalitě čtenářů; čtenáři tedy nejsou a nemohou být jediným ani hlavním tribunálem, hlavními rozhodčími o hodnotách uměleckého díla. V technických a vědeckých otázkách a sporech platí (nebo by alespoň měl platit) víc argument než počet přívrženců a odpůrců určitého řešení. Jediný člověk může mít někdy pravdu proti všem; a většina se může šeredně mýlit. Proto také podstata demokracie a demokratičnosti nesmí být spatřována v zásadách jako je hlasování a rozhodování podle vůle většiny apod. a nesmí vidět v těchto vnějších pravidlech něco absolutního, závazného pro všechny případy. Bohužel nebývá snadné rozlišit v politickém životě, o čem mají občané právo rozhodovat hlasováním a co musí být rozhodnuto kompetentními odborníky. Kromě toho se četné režimy přímo obávají nechat občany o něčem konkrétním hlasovat a tedy rozhodovat, a tak si mnoho lidí myslí, že k podstatě demokracie náleží, že se o všem rozhoduje na základě veřejného mínění; takové představy vyrůstají prostě z opozice vůči danému stavu. Ale i tam, kde se hlasuje velmi často (ve Švýcarsku se hlasuje snad každý druhý týden nebo možná i častěji o všem možném, o záležitostech místních, kantonálních i celostátních – a je otázka, zda to je to nejlepší řešení, když třeba velmi důležité a podstatné projekty jsou obyvatelstvem zamítnuty jen proto, že hlas pro znamená zároveň souhlas s přesně stanoveným zvýšením daní, které se hlasující pro zavazuje zaplatit), není nikterak ještě vyhráno. Velice záleží na tom, jak je možnost pro a proti formulována; obvykle tu nejsou rozhodující věcná hlediska, ale jde o manipulaci veřejným míněním, o formulace demagogické apod. Proto nejde jen o hlasování, ale také o diskusi (svobodnou politickou diskusi) vedenou před hlasováním. Musí na ni být dost času a všem hlasům, všem stanoviskům a všem důvodům musí být poskytnuta stejná příležitost. O tom si už mladší lidé u nás nedovedou vůbec udělat žádný obraz, protože normálně fungující politickou (ani společenskou, neboť demokracie není jen záležitostí vnějších forem a struktur politického života, ale je určitým stylem, určitou stránkou společenského spravování a života vůbec) demokracii prostě ještě nezažili. Všechno je přehledně vidět na situaci kolem Charty 77.

Jestliže skupina lidí (nezáleží na tom, jak početná) vystoupí s kritikou, že se u nás porušují naše vlastní zákony a že oficiální úřady v řadě případů v širokém měřítku porušují svými opatřeními a rozhodnutími občanská a lidská práva, pak to může být pravda nebo ne. Když jde o skupinu kverulantů, nemusí se o to vláda starat, protože to ani ve společnosti nikoho nevzruší. Jiná je situace, když vznikne nebezpečí, že by to jistý větší nebo menší zájem ve společnosti mohlo vyvolat. Vláda, která se v takové situaci pokusí onu skupinu umlčet a skutečný obsah kritiky co možná utajit anebo kritikům strkat do bot něco úplně jiného, než s čím oni přišli, aniž by jim umožnila, aby se proti insinuacím bránili, dokazuje především přesvědčivě, že se kritiky maximálně obává. Jestliže ministr vnitra prohlásí (byť ne veřejně), že naprostá většina občanů by nebezpečnost kritiky nerozpoznala, znamená to Buď, že považuje naprostou většinu občanů za hlupáky – anebo tím přiznává, že by občané onu nebezpečnost nerozpoznali nebo nebrali vážně prostě proto, že by pro ně žádným nebezpečím nebyla, a že je nebezpečná jenom pro někoho, jehož situace je zcela odlišná od situace naprosté většiny občanů. V každém případě tím přiznává, že mezi menšinou, která nebezpečí rozpozná, a mezi naprostou většinou obyvatelstva je přehrada, ano propast. Proč však uvědomovací akce užívá insinuací, denunciací, misinterpretací, difamací? Proč neukáže všem nebezpečnost Charty 77 rozšířením a výkladem, analýzou textu? Proč užívá policejního zastrašování, pohrůzek

existenčního postihu, ztráty zaměstnání atd.? Ona menšina, která si plně uvědomuje nebezpečnost Charty 77, by ovšem mohla být skupinou jasnozřivou, která by viděla nebezpečí tam, kde ostatní jsou slepí a hlouzí a šli by bezstarostně vstříc záhubě. Ale proč potom tolik lži a pomluv, proč tolik agitace a tolik hurá akcí, proč celá ta hysterická kampaň? Buď je odcizení mezi „prozíravou“ menšinou a „slepou“ většinou už nepřeklenutelné normálními komunikačními prostředky, anebo je tu vlastním nebezpečím nikoliv Charta 77, nýbrž pravda, která je Chartou vyslovena. Proti pravdě je však jediný typ boje možný, totiž lež. Lež se ovšem musí pokoušet o to, aby vypadala jako pravda, jinak by jí nikdo neuvěřil. A proto se musí vyvarovat normální soutěže, kde by si každý mohl obojí verzi porovnat a sám rozhodnout, co je pravda a co lež. Proto pravda nesmí do ulic, na světlo, nesmí na stránky novin a časopisů, nesmí nikam. Lidé – a nikoliv jacíkoliv lidé, nýbrž přední kulturní pracovníci – mají odmítat „zrádce“, „samozvance“ a „ztroskotance“, aniž by znali text, pod který se tito lidé podepsali. Je to urážlivé; přední kulturní pracovníci jsou tedy zahrnuti mezi ty hlupáky, kteří by mohli ztratit soudnost, kdyby se s textem Charty seznámili. Proto musí svým podpisem potvrdit, že jsou proti – ale jen zasvěcení smějí vědět, proti čemu vlastně. Charta se však šíří na průklepech; utajování samo by nestačilo. Je třeba sáhnout k zastrašování a k slibům; stará metoda cukru a biče. Vyděláváš si slušné peníze? Tak drž hubu a podpiš tadyhle to; nebo je s penězi konec. Děláš práci, kterou máš rád? Tak si jí hleď a tadyhle to podepiš; jinak se se svou prací rozluč. Musel jsi až dosud mlčet? Nesměl jsi několik let nic publikovat? Nesměly se hrát tvé písničky? Tvé jméno nesmělo být vůbec vysloveno? Podepiš a my ti dáme zase příležitost. Po podpisu se hned v rozhlase a možná i v televizi ozve něco z tvého díla; vybereme to ovšem my. A kulturní pracovníci, kulturnější a inteligentnější než skuteční samozvanci, nejenom podpisují, ale ještě musí navenek předstírat, že jsou opravdu tak tupí, jak je podobnému podpisování zapotřebí. Na nižších úrovních je zastrašování ještě neomalenejší, i když je nesnadné si to představit. Díky tomu je zabráněno lavině podpisů; ministr to sám přiznává. Je to zápas o kvantitu. „Hlasování“ musí být veřejné, tj. snadno kontrolovatelné. Přesto se najdou lidé, kteří odmítnou. Postupně jim to bude všem spočítáno: chtěl jsi jet do ciziny? Nepojedeš, ani když jde o úřední, předem naplánovanou cestu. Zastupovals vedoucího oddělení? Příště bude zastupovat někdo jiný. Byl jsi v nějaké komisi? Už nebudeš. Byl jsi respektovaným odborníkem ve své práci? Provedeme malou reorganizaci a převedeme tě jinam, kde nebudeš tolik na očích, kde ti tvá kvalifikace nebude k ničemu – a snížíme ti plat. Nebo ti nepřidáme, když dostanou přidáno i ti mladší. Prémie nečekej. Atd. atd. Dáš-li výpověď, protože jako vysokoškolákovi jsme ti nabídli místo skladníka, tvoje věc. Nebudeš přijat jinde, i když někoho hledají a i když někoho velmi potřebují; uvedou ti jako důvod, že nemají potřebné mzdové fondy (ačkoliv inzerovali). U nás totiž politická diskriminace přece neexistuje. Zápas o kvantitu; ale co to má společného s tím, dochází-li opravdu k porušování zákonů a občanských svobod a práv nebo nikoliv? Pochopitelně se tím nic takového nedokáže; respektive přece jenom se něco prokáže, totiž že lidská i občanská práva porušována jsou, a že jsou porušovány i naše zákony. Už vlastně není ani zapotřebí vytahovat na světlo staré případy – je nespočet nových.

Ale i kdyby naše úřady a naše masové sdělovací prostředky mohly a směly odhalit pravdu o Chartě 77, i kdyby se jim přesto podařilo přesvědčit naprostou většinu občanů o její prolhanosti a škodlivosti, i kdyby nemusely používat a nepoužívaly nezákonných prostředků a nedokumentovaly tak pravdivost Charty, i kdyby tedy politicky (nejenom mocensky a vyhrožováním) získaly vrch, nemohlo by to ještě stačit. A tohle je další případ, ukazující na

meze, které jsou uloženy i samotné demokracii. Když totiž např. je vynikající přírodovědec zbaven svého místa, protože je vyloučen ze strany nebo protože podepsal Chartu nebo z jakéhokoliv jiného politického důvodu, je to nejenom proti zákonům a nejenom porušením lidských a občanských práv, ale poškozuje to celou společnost, tj. všechny občany. A i když s tím třeba tito občané ve své většině souhlasí (a to ovšem v žádném případě není situace v naší zemi), pak stále ještě nemají svrchované právo o tom rozhodovat, např. jen proto, že to poškozuje také nejmladší generaci „občanů“ a „občánků“, kteří ještě nejsou dospělí, na hlasování se nemohou podílet a nejenže by se v tom nemohli vyznat, ale nemají o něco podobného zatím ještě žádný zájem. A víc. Poškozuje to také budoucí generace těch, kteří se ještě nenarodili. Ještě víc než v přírodních vědách platí něco podobného v umění, v publicistice, literární kritice, ve filosofii... Škody jsou nenapravitelné. Profesor Patočka napsal řadu textů, které nemohly u nás vyjít; dobrá, jsou zachovány a vyjdou po letech. Ale on mohl napsat ještě řadu textů dalších; o ty nepřijdeme jenom my, ale také všechny příští generace, které o dnešní politické reprezentaci nebudou vědět nic anebo jen nepěkné věci. Jaká škoda, jaká ztráta, když nemůže, nesmí dostat slušnou roli vynikající herec, který ani nemůže své umění prokázat, rozmnožovat a zachovat, když nedostane příležitost. Kdo má právo znemožnit vystupovat vynikajícímu zpěvákovi nebo zpěvačce, takže třeba celé desetiletí nesmí veřejně zazpívat?

Tím chci podtrhnout nesmírně důležitou věc: politická rozhodnutí mají důsledky nejenom pro ty, kteří se rozhodují a kteří hlasují (pokud mohou hlasovat), nejen pro žijící generace, ale také – v různé míře – pro budoucnost. A o budoucnosti nikdy nelze jednoznačně a definitivně rozhodovat v přítomnosti. Bude to budoucnost, která bude posuzovat – a možná velmi přísně soudit – naše dnešní rozhodnutí. A nejenom naše rozhodnutí, ale také naše mlčení, naši nerozhodnost, naše obavy a náš strach. Kdo se rozhodne pro pravdu, musí být připraven, že bude napadán ze strany moci a ze strany lži; ale kdo se rozhoduje pro pravdu, ví, že před přítomností jakkoliv svízelnou dal přednost budoucnosti. Člověk je tvor s nejrozlehlejší přítomností, tvor, který do své přítomnosti pojal a vintegroval obrovskou minulost a který se ve své přítomnosti otevřel do daleké budoucnosti. Člověk je tvor, který je schopen se rozhodnout dát v sázku i nejbližší svou budoucnost pro budoucnost těch druhých, těch příštích, kteří dnes ještě nemohou nic říci a nemohou se bránit.

Tvůj Ladislav Hejdlánek